

SAS PÉTER

HŰSÉG ÉS SZOLGÁLAT. A POLITIZÁLÓ KÓS KÁROLY

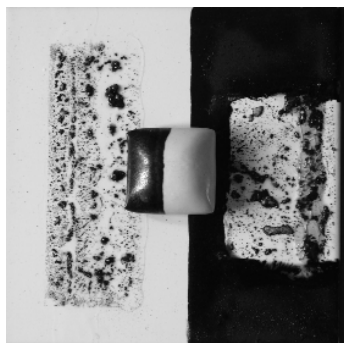
*Hazáját úgy nem szerette senki,
mint Kós Károly Erdélyt.*

BALLA BORISZ¹

Kalotaszeg lelki gyermeke 1883. december 16-án született Temesváron. Predesztinációs hite szerint sem lehetett véletlen, hogy 106 esztendő múltával éppen azon a napon s éppen szülővárosában történt a jeladás arra a törvényszerű rendszerváltó robbanásra, melynek lökéshullámai a mai napig sem csitultak el.

Ha végigtekintünk Kós Károly életművén, megállapíthatjuk, hogy minden mondata és vonala – minden megnyilatkozása – politika volt. Mindent megtett, hogy az erdélyi magyarság megrázkódtatásai és sokkhatásai után eszméltre térjen, és az ismeretlen történelmi helyzetekben megtalálja önmaga helyét és szerepét. A maguk póré valóságában, becsületes őszinteséggel látta és láttatta a mindenkori erdélyi viszonyokat. Amit nyíltan nem mondhatott el, azt az időben visszahelyezve színművei szereplőivel, regényei hőseivel mondatott el vagy grafikai vonalaival, linómetszetei színeivel láttatott meg.

Politikai öröksége megismeréséhez alapos tanulmányozásra, megértéséhez beleérző képességre van szükség. Tisztázzuk, hogyan alakult ki világlátása, mely meghatározta életútját, kiteljesítette életművét. Így elkerülhet a tudatlanság vakmerősége, ahelyett, hogy egyszerűen egyik oldalunkhoz próbálnók igazítani. Ha a magyar nemzet Erdélyben élő részét autonóm egészként fogadjuk el, bármelyik oldalára kerül a kósi juss, egyik felük fedetlen marad. Munkásságának minden részét magunkénak vallhatjuk, nincsenek külön oldalai.

Sajnos mégsem ismerjük diplomáciai remekét, mert – ahogy Kós Károly a *Varju nemzetiség* című krónikájában megírta – a bőrkötéses könyvet úgy elrejtette a Pojánán, a Tálharu alatt Ilia, a nézőember, hogy az soha többé nem kerülhet elő.

Az erdélyi közösségért folytatott munkássága során nemzeti kiválóságaink egyik szimbóluma lett. Földi misztériumát Balogh Edgár is próbálta megfejteni: „De hát mi is ennek a ráncos szent-öregnek a titka?”²

„Körömszakadtig hűségesek kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nemhogy megtagadjuk – gyáva és özön könnyebbségért, kényelemért és – konjunktúráért, ami önmagunknak való ostoba hazugság” – írta Sztánáról 1938. március 15-én Babits Mihálynak.³ Sajátos felfogása vezérelte, űzte, hajtotta a munkára, a harcra, a folytonos – kedvelt kifejezésével – tusakodásra. Ha kellett, templomot, iskolát, lakóházat tervezett, ha kellett novellát, regényt, színdarabot írt, ha kellett sakkfigurákat faragott, ha kellett könyvet nyomtatott és illusztrált, vagy éppen plakátot festett, ha kellett népgyűlést szervezett, és pártot alapított, vagy éppen röpiratot fogalmazott.

Kolozsvár-központú Erdély-hűségét felmenőitől örökölte s erősítette tovább, origójában ifjúként a szellemi kincsekkel feltarisznyáló Református Kollégiummal, majd felnőttként szűkebb pátriájában, Kalotaszegen, otthonában. Az emblematikus sztánai Varjúvár épületére ugyanúgy igaz volt egyik meggyőződése, mint politikájára: Elég egyszerű ahhoz, hogy monumentális lehessen.

A kincses város megismertette a vallási türelem és a nemzetiségi tolerancia elvével, az Erdélyben másként értelmezett másság elfogadásával. A valóságot mutató mindennapokban találkozhatott a különböző etnikumokat képviselő városlakókkal. Egymás elfogadását elősegítette mindegyikre találó jelzőjük: erdélyiek. Kós Károly haláláig vallott transzilvanizmusát így lehetne összefoglalni: azoknak az Erdélyben élő népeknek a tudata, melyek zárt földrajzi egységben, közös történelmi együttélésük során egyedi jellemvonásaik megtartása mellett mindegyikőjükre jellemző gondolkodásmódot alakítottak ki.

A kalotaszegi néphez való vallomások ragaszkodása olyan felbonthatatlan kötés, mint az egyházi frigy. „Én közülük való vagyok, tudom, az ő folytatásuk vagyok.” Bizonyos benne, hogy láncolatuk elnyúlhatatlan: „Az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam.”⁴ Kilenc évtizednyi hűségének és szolgálatának jövőbe látó és visszaigazolható megfogalmazása.

Nem hallgathatjuk el, hogy Kósban erős volt a szociális érzék. Műegyetemista korában a Baross kávéház „Balszélfogó” asztalánál a nemzeti építészetéről tartott előadásokat. Ott gyülekezett a „Vidám Bohémia” társasága, köztük progresszív értelmiségiek, mint Karinthy Frigyes, Lukács György, Benedek Marcell, Bálint Lajos.⁵ Nehezen hihető, hogy a korabeli Magyarország társadalma ne lett volna kritika tárgya beszélgetéseikben. Hatással volt rá a praeraffaelita John Ruskin „művészapostol összegzése”: „A művészet mindenkié, adjatok művészetet a népeknek, mert joga van hozzá.”⁶

Újabban fellelt, eddig ismeretlenségben lappangó *Erdélyi dolgok. Erdélyi politika* című hatrészes cikksorozatában az 1910. évi országgyűlési választás Erdélyre gyakorolható negatív hatásait elemezte. Első részében láttató erővel jelenítette meg az érkező pesti politikusokat, akik pártjaik nevében már messziről kiabálták átgondolatlan ígéreteiket. Az egyre élénkebb románok a kialakult kámfóniába beledörögtek harci riadóvá erősödött követelésüket: „Erdély a románoké.” Punktum.

Utólag is sok tanulságot rejtő, megismerésre érdemes írását egy öreg székelytől hallott példázattal zárta: „A magyarországi ember, ha elesik, homokra esik. Megüti magát egy cseppet, fáj is egy kicsit, de semmi baja aztán. De mi, ha ki-

rúgjuk a földet magunk alól és elesünk, kemény kőre esünk, és bizony megnyomorodunk attól örökre.” Kós másik jellemző meglátása, mely – az összmagyar együvé tartozást nem vitatva – a tagadhatatlanul létező, nemcsak kiejtésbeli, hanem sokkal fontosabb, gondolkodásmódbeli különbségek jelentőségét hangsúlyozta: „Mert más az erdélyi ember és más a magyarországi, de különösképpen más és nekünk idegen a pesti magyar.”⁷

A realitások talaján állva a maguk nyers valóságában látta és láttatta a sok helyen már többségivé erősödött románság egyre eredményesebb nekifeszülését a román Erdély megteremtéséhez. A *Levél a balázsfalvi gyűlésről* című írásában figyelmeztetett: „Láttam azt az ünnepet, és tudom, hogy az Erdély románságának győzelme volt az rajtunk. [...] Mi, erdélyiek már fáradtak vagyunk, a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa...”⁸ A támogatására alapított intézmények munkája pedig átláthatatlan. „Hogy az oláh ASTRA mit csinál, megírtuk. De hogy a sokkal vagyonosabb EMKE mit dolgozik, azt nem tudjuk. Pedig évről évre elkölti pénzét becsületesen, hanem annak valahogyan nincsen látszatja.”⁹ A lap főszerkesztőjének, a 30 milliós magyarságról vizionáló Rákosi Jenőnek megüzente: „Az erdélyi oláh magyar nem lesz soha.”¹⁰

Azt sem hallgathatjuk el, hogy az Erdély sorsát, jövőjét érintő, egyre elkese-
rítőbb hírek időnként a nem éppen türelméről elhíresült Kós Károlyban is szabadjára engedhették a magyar néplélekre oly jellemző sírva vigadás jelenségét. Erre utal Török Károly: *Tárogató Kós Károlynál* című verse.

*Pattog a tűz a kályhába
Piros fényt vet az orcánkra,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Ország dolgát fontolgatjuk,
Fontolgatjuk, latolgatjuk,
Latolgatjuk, fontolgatjuk,
A végén csak elsiratjuk,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Hallgatjuk a régi nótát,
A Rákóczi indulóját.
Régi nóta, régi álom,
Arra való csak, hogy fájjon.
Nem marad bor a pohárba,
hull a könnyünk az orcánkra,
Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Három kuruc késő fia,
Találgatjuk, hol a hiba,
Nem úgy kéne –, de úgy kéne,
Mikor lesz a bajnak vége?
Mikor virrad jobb jövő ránk?
Hulló könnytől ázik orcánk,*

*Amint együtt ülünk hárman,
Varjú várban.*

*Oláh húzza, német nyúzza,
Nekik terem már a búza,
Szegény kicsi Erdélyország,
Már sírkoszorúdat fonják...
Könnyes gyászban ülünk hárman,
Ülünk hárman borús gyászban,
Varju várban.¹¹*

Kós szülőföldképét szászöldi gyermekkori élményei, székelyföldi építészeti tanulmányúttjai és kalotaszegi kirándulásai, majd ottani letelepedése, szűkebb pátriájának megválasztása, építészettörténeti tanulmányai mellett az erdélyi emlékirók évszázados tanulságokat hordozó írásai teljesítették ki. Nem ingatag izmus-eszmékre építette egyre jobban kiterelvényesedő életműve fundamentumát, az oly sokat emlegetett transzilvanista világképét, hanem szülőföldjéhez való örök hűsége jegyében és az Erdélyt meglakó népek együttműködésének vágyában. Példaképe a visszavárt, máig pótolhatatlan „nagy fejedelem”, Bethlen Gábor volt, akinek több nagyhatalom között egyensúlyozva kellett biztosítania az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Ezek voltak a politikus Kós Károlyt meghatározó alapok. Mindent megtett azért, hogy az erdélyi magyarság 20. századi metamorfózisai után magához térjen, és visszataláljon önmaga helyére és szerepére az erdélyi közállapotokra nehezülő fanarióta politika balkáni körforgásában.

Helyzetértékelő éleslátása az erdélyi magyarság történetének elkövetkező vészterhes időszakában is jól működött, melyhez kíméletlen őszintesége kellett: „Én az életet világeletemben nagyon réálisan néztem. És innen a földről néztem, a szülőföldről.”¹² Az erdélyi realitás láttatta meg vele tizenegy évesen a Trencsén téren a Memorandum-per ellen tüntetőket, huszonhét évesen a balázsfalvi Szabadságmezőn tartott ASTRA-gyűlést, harmincöt évesen a gyulafehérvári nemzetgyűlést. Minezek tanulságát helyesen szűrte le: „A három rendi nemzet mellett én megláttam a románságot is. Nekünk jóban kell lennünk. Egészen fiatalon jutottam erre a konklúzióra.”¹³ (Közbevetőleg megjegyzem, hogy ez a felfogása később még fontosabbá vált. Onisifor Ghibu, a „magyarfalóként jellemzett politikus, majd egyetemi tanár, az erdélyi katolikus egyház ádáz ellenfele Sztánán birtokostársa lett. Kós lehetett az egyetlen, aki felelősségre vonta azért a román kisebbségpolitikáért, mely kevesebb jogot adott, mint amennyit a Monarchiában a románok kaptak. „Harcoljátok ki ti is!” – végződött a magyarul elhangzott beszélgetés.¹⁴)

Kós Károly a románság feltartóztathatatlan térnyerése következményétől Beksics Gusztáv székelyföldi képviselővel értett egyet, aki már a 19. század végén megfogalmazta: „Ha elvész Erdély, miképp lesz megtartható Magyarország? Nem azon magyar állam, mely nagyhatalom volt a középkorban s melyből a nagyhatalmi aspirációk nem veszték ki még jelenleg sem.”¹⁵

Szavai pusztába kiáltottak maradtak, pedig rendre beigazolódtak. Az addig lenézett románság joggal ünnepelhette a „szíjas kitartással” századokról századokra, nemzedékekről nemzedékekre testált és 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlésen megvalósult álmát: Magyarország román lakta területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. Kós hiába figyelmeztetett a baljós

előjelekre: a Román Királyság bankjai pénzelté erdélyi földvásárlásokra és iker-testvérére, a felelőtlen magyar földbirtok-politikára és az ortodox egyház szerepére, a „hagymakupolás honfoglalásra”. Válaszul az Apáthy István főkormánybiztos által december 22-re összehívott népgyűlésen – későn és hiábavalóan – 50 ezer erdélyi mondotta ki, hogy „Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni.”¹⁶

A régi világ régi politikusai nem tudtak az új körülményekhez igazodni, 1918 vigíliáján a fehér zászló oltalma alatt bénultan fogadták a bevonuló románokat, majd a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedve kivonultak a közéletből, vagy csomagoltak, és 200 ezer, az új államhatalomra hűségesküt és románnyelvvizsgát nem tett társaikkal repatriáltak. A sors szeszélye vagy a predestináció elrendelése lehetett, hogy 1918 karácsonyán, amíg a román hadsereg bevonult Kolozsvárra, Kós Károly éppen akkor érkezett meg a pályaudvarra – Csucsától már csak a masinisztaival – hátrahagyva biztos főiskolai tanári állását, hogy a reá váró bizonytalanságban örökre otthon maradjon. „Ahogyan 1968-ban írt *Önéletrajzában* megfogalmazta: „Választanom kellett tehát: a biztos és szép professzori egzisztenciát és építészeti tevékenységem újrafelvételének jó reménységét – ott túl Budapesten, vagy egzisztenciám teljes bizonytalanságát, és a magam, meg családom osztozását Erdély magyar népének ismeretlen jövődő sorsában, de itthon.”¹⁷

A további politikai szervezkedés lehetőségét meghatározta, hogy a magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálta, majd az okmányok kicserélése és szövegük becikkelyezése után 1921. július 31-én törvényerőre emelte az Erdély sorsát is meghatározó békeszerződést.

A diplomáciai fontoskodás jóvoltából szerzett időt próbálták kihasználni Kós Károlyék. Az autonómia lehetőségét is magában foglaló önrendelkezés lehetőségét kihasználva szűkebb pátriája 40 ezer emberével megpróbálta megszervezni a bánffyuhnyadi székhelyű Kalotaszegi Köztársaságot, melynek lobogóját, pénzérmét és bélyegét is megtervezte, mintha egy modern Fejedelemség körvonala-zódott volna. (Ennek híre tárgyi bizonyíték híján szájhagyományként terjed.) Az idők vihara ezt a vállalkozást is szétfújta.

Fáradni és elkeseredni látszó honfisorosait a *Vizekről, emberekről és virágos, vidám temetőkről* című írásában – egyfajta *Erdély magyarságához* Reményik Sándor reminiscenciaként – virágnyelven igyekezett bátorítani: „A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják nagy csöndesen az eljövendő Jézust.”¹⁸

1919. június-július havában a sztánai officinában a történelmi Magyarország egységének fenntartása érdekében *Vasutasok! és Erdélyi magyarok!* megszólítással, szerző nélküli, bojár- és Ó-Románia-ellenes röplapokat nyomtatott.¹⁹ Hangvértelük megismeréséhez egy kicsi, de jellegzetes részlet: „Mi éhezők, elnyomottak, munkától eltiltott proletárok vádolunk titeket: Vasutasok! Árulók vagytok, akik proletár testvéreitek vérdíjért szolgáljátok az oláh zsarnokot! Vasutasok! Akartok-e ismét édesanyátokhoz, a szabad Magyarországhoz tartozni, vagy inkább tűritek a jármot, amit az oláh rakott reátok? Ha szabad magyarok akartok maradni, úgy mellénk álltok, és felrúgjátok a bojárok csaló, hazug és tolvaj fajzatát.”²⁰

A bekövetkezendő történelmi eseményeket lassítani sem képes Kós Károly az *1919* című írásában a széppróza eszközeivel okulásul írta ki magából a családjával együtt átélt eseményeket. Amint a háború és a forradalom utóhatása átzúgott a Pojánán, szavainak tolmácsolója – Gál Jankó – otthon maradt. Feleségével

folytatott rövidke párbeszéde tökéletesen érzékeltette helyzetüket: „Mi az ott? Hunyad. És azon túl, az a bevágás a hegyek között? A Körös torka. És azok a hegyek: Az a régi erdélyi határ. És ez? Itt köröskörül mindenütt? Ez? Ez Erdély... És ez a föld, amit szánt? Ez? A mi földünk ez, Anna.” Ilyen helyzetisztázó beszélgetés Kós Károly és felesége között is megtörténhetett, akár önéletrajzi ihletésűek is lehetnek az idézett mondatok. Történelemszemléletét jól tükrözte a politika diktálta változtatásokhoz, határ-, valamint állampolgárság- és nyelvhasználat módosításhoz való viszonyulása. Erdély helyzete nem változott a nap alatt, és szülőföldjét mindenkinek meg kell művelnie.

A régóta és nagyobb politikai tapasztalattal rendelkezők 1921. január 9-én megalakították a Magyar Szövetséget, az erdélyi magyarságnak a trianoni döntés utáni első intézményét. Károlyi Mihályra emlékeztetve az antant hatalmak problématisztázó szerepében bízva tudtak bizakodni jövőjükben.

A passzív rezisztencia híveivel szemben 1921. január 23-án jelent meg a Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István jegyezte *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere* hármas címet viselő röpirat. Kós Károly „a magyar szervezkedés kátéja”, a *Kiáltó szó* című írásában a harsonafúvás erejével igyekezett magához téríteni és mozgásba lendíteni a sorsa feletti aggodásba dermedt Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros vidékének magyarságát. „A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvânia, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van.” Ennek tudatosítása után így folytatta. „Kétfélmillió magyarra mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat. [...]” Megfogalmazta a követendő utat, mellyel olyan alapot akart adni, melyen az önazonosság-tudat feladása nélkül lehetne beilleszkedni a megváltozott feltételek közé. „Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.”²¹

Gyakorlatiassága révén a cselekvés talajára lépett, az egész Kalotaszegot megmozgató szervezkedés – Erdély az erdélyi nemzeteké! – jelszával 1921. június 5-én megalakult Bánffy-hunyad-központú régiójaként az Erdélyi Néppárt, majd 1922. január 15-én országos párttá fejlesztetten az Erdélyi Magyar Néppárt. A magyar egység megteremtésére 1921. július 6-án megalakult a végleges arculatú Magyar Szövetség, melynek jövőjét elhomályosította, hogy vezetőségében a néppárti irányvonalat csak Kós Károly képviselte.

A magyarság beharcai folytatásaképpen 1922. január 15-én az Erdélyi Magyar Néppárt ellensúlyozására az év február 12-én létrejött a Magyar Nemzeti Párt.

Az 1922. évi választásokon a Magyar Szövetség keretében a szatmári kerületben indult Kós Károly sikert érdemlő erőfeszítése kudarcot vallott, jelölését „formai hibák” miatt törölték. A sikertelenség látszólag ismét összefogásra készítette a magyar politikusokat. 1922. december 28-án a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt egyesült, és felvette az Országos Magyar Párt nevet. Ennek „eredményeképpen” a konzervatív erő 1924. december 14-én a brassói közgyűlésen végleg kibuktatták Kósékat, a kalotaszegi tagozatot a vezetőségből.

Kós Károlyt a politikai kudarcok nem térítették el szándékától, melyet még Kolozsvárt, 1925. szeptember 16-án Reményik Sándornak írt levelében papírra vetett: „Rázom az alvókat a hazug álomból a rideg valóságra, a hazugokat leleplezem az igazság szavával, a resteket munkára akarom kényszeríteni, az üresfejűeket nevetségessé tenni segítem, a gonoszokat meg akarom büntettetni, a fősvényeket szégyeníteni, a hatalmaskodókat megalázni.”²²

Élettapasztalatokkal bőségesen felszerelve érte meg ötvenhét évesen a kolozsvári magyar bevonulást, hatvanegy évesen a Maniu-gárdisták baltás vérengzését és hetvenhárom évesen '56 véres őszét.

A nemzeti eufóriával indult, majd egyéni és közösségi tragédiákba torkoló „kurta magyar világ” utóhatásairól az *Ezerkilencszáznegyvennégy* című írásában vallott: „Túl voltunk már a Horthy-rezsim kurta egyhetűs farsangján és hosszú, négyesztendő, kálváriás böjtjén. De nem voltunk túl az évtizedek óta szított s a négyéves, kényszerű háború nyomorúsága, valamint a belső, politikai tusakodás mérgeével is táplált vak gyűlöletek meg-megújuló kitörésein, az ököl, bunkósbot és fejsze esztelen és felelőtlen dühöngésein.”²³

Keserű kifakadása alapját a sztánai Varjúvárbán átélt személyes élmények váltották ki, ahogy Buzás Lajosnak Bukarestben, 1947. november 13-án írt levelében elpanaszolta: „A nálunk tartózkodó néhány orosz katonával elhitették, hogy mi népnyzó burzsujok vagyunk, hitleristák, horthysták, zsidóüldözők, romángyűlölők, sovíniszták, szóval barbár magyarok, akik halált érdemelünk. Rólam azt terjesztették, hogy a bécsi határt én rajzoltam ki, és hogy titkos rádióleádommal állandó összeköttetést tartottam fenn még a román impérium idején is Horthyval és Hitlerrel.”²⁴

Kós Károly a trianoni döntést követő 22 évnyi testi és szellemi karantén után szeretett volna a történelem cselekvő részeseként felülni a magyarok szimbolikus szekerére. A sors által hajszolt jármű azonban már messze járt, melyet idegen, az utat nem ismerő kocsis irányított. Ez az oka, hogy állomásukat 1944-ben visszaérkezve, rosszabb állapotban találták, mint 1940-ben elindulva.

1944 után Balogh Edgár felkérésére Kós a balra fordult Romániában ismét hódolt szenvedélyének, a csalfa politikának. A Magyar Népi Szövetség Százas Intézőbizottságának tagja és lapja, a *Világosság* munkatársa, az MNSZ Kolozs megyei országgyűlési képviselője lett, ott volt a Romániai Magyar Írók Szövetségének megalakításakor, elnökölt a romániai magyar sajtó világháború utáni első szabad értekezletén, és a Magyar Dolgozók Szövetségének alakuló gyűlésén. A nagy bizalom meglepte. „Ráadásul én nem voltam kommunista, egyáltalán nem voltam semmilyen pártnak a tagja. Jólesett tehát a bizalom.”²⁵

Miért vállalhatta a közéletbe való bekapcsolódást? Erről így írt Kolozsvárt, 1945. szeptember 16-án, a szociáldemokrata Lakatos Istvánnak küldött levelében: „Nem szégyenlek támogatást kérni mindenkitől dolgozó magyar népünk érdekében, melyet ma szolgálnia kell minden erdélyi magyarnak úgy, ahogy lehet, és ameddig bírjuk, nehogy elveszítsük csatánkat az élet és a munka frontján, aminek elkerülhetetlen következménye volna, hogy Erdélyről és mindenről, amit itt eleink, Erdély földjében porladó őseink teremtettek, építettek, gyűjtöttek és jóban-rosszban megőriztek, le kell mondanunk, örökre talán.”²⁶ Az igazi ok máshol keresendő. András fia hadifogoly volt a Szovjetunióban, s hihetőleg megígérhették, hogy közbenjárnak kiszabadulása érdekében. 1946-ban üzenet érkezett Kós Andrástól: „Remélem, hogy rövidesen újra a körötökben lehetek.”²⁷ Ez három év után, 1948. május 21-én következett el.²⁸

Kós a Magyar Népi Szövetség színeiben másfél évig volt képviselő. Miértjét Tóbiás Áron addig firtatta, amíg választ nem kapott. „Kurkó Gyárfás kényszerített rá.”²⁹

A korszak stílusának ismeretében írásaiban nem kelthet meglepetést egy-egy, a korabeli politikát idéző baloldali szófordulat. A *Világosság* napilapban megjelent cikkeiben régi önmagát adta, a falu problémáival, a város építészetével, a

műemlékek ügyével foglalkozott. A romániai „demokrácia” történéseivel nem tudott lépést tartani, az nem az ő világa volt. Egyes cikkei nagyon hasonlítottak gróf Bánffy Miklós ugyanabban az időszakban, az *Utunk Beszéljünk semmit* rovatában közreadott írásainak címük ígérte mondanivalójára. Írásaival kapcsolatban hallott véleményt osztott meg Kolozsvárt 1948. december 12-én Molter Károlynak írt levelében: „Valld be őszintén öregem, hogy a cikkeidet diktálják, és te csak aláírod azokat.”³⁰

A személyi kultusz, kiüresített eszme dicsőítése, a sematizmus politikája, a magyar kisebbség sérelmei ismét a csalódások sorozatát jelentette. Tabula rasát készített, melynek végeredményét Kolozsvárt 1952. október 10-én írt vallomásoosan őszinte levelében megosztotta régi sepsiszentgyörgyi barátjával, Fogolyán Kristóf kórházigazgatóval: „Aztán számoltam, próbáltam elkészíteni a mérleget. Az egyik oldalra odaírtam a munkát, amit akkor, néhány évtizeden keresztül hittel, bizakodással, szeretettel cselekedtünk, s adtunk, csak adtunk. Miért? Kinek? Mi azt hittük: népünknek, az ő testének és lelkének, a mi véreinknek, a mi gyermekeinknek, a magyar jövődönnek adjuk. Tehát adtuk bőszégesen, bőkezűen, számolás nélkül, ahogy a szeretet és a hűség adhatja. Mindent adtunk, ami tőlünk kitelhetett: munkát, tervet, gondolatot, időt, ideget, egészséget, s anyagit... Sokat kellett adnunk, mert kevesen voltunk, akik vállaltuk ezt a munkát és harcot és építést... És akik hittük, hogy helyesen okosan és előrelátóan csináljuk, amit csináltunk, és ez a hitünk volt a mi bőszéges jutalmunk. Ezt írtam a számadás egyik oldalára. S a másik oldalán azt akartam felírni, hogy mi lett az eredménye annak a kiadásnak, befektetésnek? S lehet, hogy az én öreg szemeim nem látnak már jól, lehet, hogy az én régi agyam már nem tudja megítélni, de bizony mondom, megdöbbsentem, mert alig-alig látok valamit is, amit a mai elgondolás értéknek vállalt abból, amit mi akkor értéknek, eredménynek ítéltünk, tudtunk és cselekedtünk...”³¹

A politikában végleg csalódva a Mezőgazdasági Főiskola katedrájára menekült, 1953-ban nyugállományba vonult. De nem pihenhetett, az erdélyi magyarság lelkiismeretének haláláig tartó hivatása várta. A földi purgatóriumát 1956 őszén Budapesten élte át, melyről így vallott Kolozsvárt, 1958. június 21-én Vincze Géza református lelkésznek: „A sors rendelése volt, hogy éppen a forradalmat [!] érhettem meg ott: elég tarka életemnek legnagyobb, legmegrázóbb élményét.”³²

Kós Károly egész életműve Erdélyről szól, és Erdélyért lett, ezért sajátos recepciótörténete az általa szolgált és megtartott földrajzi tájegység történelmének és művelődésének. Talán ebben van Balogh Edgár által annyira keresett „titka:” rátalált önmaga helyére és feladatára, népe és szülőhazája szolgálatára.

Ezt a kilenc évtizednyi munkásságát egyszerre méltányolta Románia és Magyarország – hiszen mindkettőben otthon érezhette magát – egy-egy legmagasabb rangú kitüntetésével. A Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa az Augustus 23. Érdemrend I. fokozatát, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének I. fokozatát adományozta. Utóbbi átvételekor hangsúlyozta: „Köszönöm a Sorsnak, hogy ezt a kétoldalú megbecsülést még életemben megérhettem.”³³

Életének hátralevő részében – „aggastyán korában” – figyelt, levelezett, diskurált. És hagyományozott, egész életre szóló, örök emberi értékeket.

Tanulságos élete mindenki számára hordoz üzenetet, ahogy Kolozsváron, 1957. április 14-én László Gyulának írta levelében: „Megtanultam megelégedni azzal, amit a sors számomra juttatott: az egészséget, a családomat és az Úristen-

nek azt a sok-sok szépségét, amit az emberek nem tudnak elrontani és megcsúfolni, és ami ingyen ajándékul jut minden embernek, csak szemét kell kinyitnia a látásra, fülét a hallásra és lelkét a befogadásra...”³⁴

Fogadja meg kilenc évtizednyi élettapasztalata összegzését mindenki, aki fontosnak tartja életműve megismerését, megőrzését és továbbadását. Élesítsük meg szemünket, és lássuk meg épületeiben mindazt, amit köveivel be akart mutatni, nyissuk ki fülünket, és halljuk ki műveiből mindazt, amit szavaival el akart mondani, és tárjuk ki lelkünket, hogy befogadhassuk mindazt, amit immár halhatatlan szellemisége örökíteni akart: Erdélyt. Azt a földrajzi tájegységet, – melynek Ardeal, Siebenbürgen, Erdély, Transilvania formában nevet adjon a világ – érdek nélküli vállalása és szolgálata –, ez Kós Károly maga után hagyott és folytatásra váró öröksége.

Gyakran elhangzó kérdés: Mit érezhetett a transzilvanizmus talaján politizáló Kós Károly a második bécsi döntés kihirdetése után? Első pillanatban – ahogy *Ezerkilencszáznegyven* című írásában³⁵ megfogalmazta – határtalan eufórikus örömet, a magyar közigazgatás visszarendeződésekor pedig határtalan csalódást. Nem gondolta volna, hogy 1940-ben az anyaországbelieknek éppen annyi „nyámjuk” van, mint 1920 után a monarchiabelit felváltó közigazgatás átrendezésekor a románoknak. A döntőbíráskodás mindennapi hatásai életképtelenné tették Erdélyt, mely Cs. Szabó László találó megfogalmazásában: „Kétfelé hasadt, mint Báthory András homloka a fejszecepapástól.”³⁶

A fejedelemségnyi területen önérzetesen elhelyezkedő erdőn túli polisztt egyébként sem kényeztette el sorsa, titkos paktumokkal, árulással, korábbi szövetségesei hátbatámadásával, és ehhez hasonló fanarióta módszerek ellenében kellett helyét megállnia és keresztény / keresztényen hitét megőriznie.

Bertolt Brecht: *A kaukázusi krétakör* című ikonikus darabjában azt a bibliai eredetű salamoni döntést elevenítette fel, amikor a per során kiderül, a felek közül kiben van akkora szeretet, hogy legnagyobb kincsét is képes legyen átengednie ellenfelének, csak „édes terhének” nehogy baja legyen. Vajon hogyan cselekedett volna Kós Károly *Az erdélyi krétakör* perében? Még csak nem is sejtjük, de példaképének, Bethlen Gábornak mindig sikerült megfelelő döntést hoznia és a korábbiakat rejtő könyvébe bejegyezni. Sajnos mégsem ismerjük diplomáciai remekét, mert – ahogy Kós Károly a *Varju nemzetség* című krónikájában megírta – a bőrkötéses könyvet úgy elrejtette a Pojánán, a Tálharu alatt Ilia, a nézőember, hogy az soha többé nem kerülhet elő.

■ JEGYZETEK

1. Balla Borisz: *A híres sztánai „Varjúfészek” lakója: Kós Károly, a magyar Ruskin...* Magyarság 1930. szeptember 7. 203. sz. 12.
2. Balogh Edgár: *Kós-köszöntő*. In: Uő.: *Mesterek és kortársak*. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések. Kriterion, Buk., 1974. 317.
3. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003. 351.
4. Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*. Időjel, Bp., 2023. 57.
5. Saly Noémi: *Jean becsukta az ablakot... A Nyugat és a „nyugatosok” kávéházai*. Múlt és Jövő 2008. 4. sz. 43.
6. Kós Károly: *Nemzeti művészet*. In: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2014. 21.
7. Kós Károly: *Vallomások Erdélyről*. Szerk. Sas Péter. Erdélyi Szalon, Bp., 2022. 31–62.
8. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 28.
9. Kós Károly: *Az oláhok Erdélyben*. In: *Kós Károly publicisztikája* i. m. 45.
10. Kós Károly: *Levél a balászfalvi gyűlésről*. In: *Kós Károly publicisztikája* i. m. 29.
11. Török Károly: *Tárogató Kós Károlynál*. Erdélyi Lapok 1912. 20. sz. 354.

12. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. Kriterion, Buk., 1978. 108.
13. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” i. m. 76.
14. Sas Péter: *Kós Károly képeskönyv*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2010. 77.
15. Beksics Gusztáv: *Magyar érdek Erdélyben*. Jókai ny., Sepsiszentgyörgy, 1885. 4.
16. Fodor János: *Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén*. In: *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)* Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press–Iskola Alapítvány, Kvár, 2020. 118.
17. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 603.
18. Erdélyi Szemle 1919. május 18. 188.
19. K. Lengyel Zsolt: *Száz év Kiáltó Szó*. Művelődés 2010. 11. sz. 17.
20. K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez. Pro-Print, Csíkszereda, 2007. 64. (Múltunk könyvek)
21. „*Kőből, fából házat... igékből várat*” In memoriam Kós Károly 1883–1983. Szerk. Sas Péter. Magvető, Bp., 1983. 97.
22. *Kós Károly levelezése* i. m. 160.
23. Kós Károly: *Háromkönyv*. Szépírás, publicisztika, grafika. Kriterion, Buk., 1969. 270.
24. *Kós Károly levelezése* i. m. 390–391.
25. „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” i. m. 114.
26. *Kós Károly levelezése* i. m. 385.
27. *Üzennék az erdélyi művészek a szovjet hadifogságból*. Népi Egység 1946. 222. sz. 2.
28. Sas Péter: „*Nem kell mondanom, hogy a szobrok is beszélnek...*” Kós András életútja Sztánától Sztánáig. Művelődés Egyesület, Kvár, 2015. 39.
29. Tóbiás Áron: *Erdély öröksége. Kós Károly*. In: *Uő: Megmentett hangszalagok*. A megálmódott Magyarország. Kortárs, Bp., 2015. 45. (Kortárs beszélgetés)
30. *Kós Károly levelezése* i. m. 407.
31. *Kós Károly levelezése* i. m. 453.
32. *Kós Károly levelezése* i. m. 517.
33. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 620.
34. *Kós Károly levelezése* i. m. 500.
35. *Kós Károly publicisztikája* i. m. 439–442.
36. Cs. Szabó László: *Erdélyben*. Magvető, Bp., 1993. 104.

